

Ана СТОЛИЋ*
Историјски институт
Београд

РАТ И ПИТАЊЕ НАСЛЕЂА СРПСКОГ НАРОДНОГ ЖЕНСКОГ САВЕЗА НА ОСНИВАЧКОМ КОНГРЕСУ НАРОДНОГ ЖЕНСКОГ САВЕЗА СХС 1919. ГОДИНЕ

Апстракт: У раду се анализира утицај наслеђа *Српског народног женског савеза*, на оснивање, уобличавање циљева рада, структуру организације, њен хуманитарни и еманципаторски капацитет, као и на процес и конструисања родно дефинисане идеологије југословенства приликом оснивања *Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца* 1919. године. Реч је о организацији која је непосредно после Првог светског рата објединила „грађански“ део женског покрета у новој држави. Искуства учешћа у рату и ратни доприноси жена из Србије значајно су се разликовали од позадинских искустава жена из других делова Краљевине СХС. Анализа стратегије и политика коју су заговарале водеће представнице *Српског савеза* на оснивачком конгресу у Београду 1919. године указује да су се ослањале на вишеструке легитимитете државе – победнице у рату, на жртвовање и страдање народа, велике доприносе жена из Србије ратној победи и на дугу традицију предратног женског удруживања на хуманитарном и еманципаторском плану у Краљевини Србији.

Кључне речи: Први светски рат, Српски народни женски савез, ратни доприноси жена, Народни женски савез СХС, југословенство, феминизам.

Abstract: The paper examines the influence of heritage of the Serbian National Women's Union on the establishment of the National Women's Union of Serbs, Croats and Slovenes in 1919, its objectives, structure, humanitarian and emancipatory capacity and the process of shaping the gender-based ideology of Yugoslavism. Just after the First World War, this organisation gathered the "civic" part of the female movement in the new state. War experiences and contributions of women from Serbia significantly differed from the background experiences of women from other parts of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. The analysis of the strategy and policies advocated by the leading representatives of the Serbian Union at the Founding Congress in Belgrade in 1919 suggests that they relied on multiple legitimacies of the state – victors in the war,

* ana.stolic13@gmail.com

sacrifices and suffering of the people, great contributions of women from Serbia to the war victory, and the long tradition of pre-war female joint humanitarian and emancipatory efforts in the Kingdom of Serbia.

Keywords: First World War, Serbian National Female Union, war contributions of women, National Women's Union of Serbs, Croats and Slovenes, Yugoslavism, feminism.

Анализе улога и простора који је припадао женама у Првом светском рату и питање његовог утицаја на политички, друштвени, економски и културни положај жена представљају велике теме друштвене, женске и родне историје у последње две деценије. Редифинисана значења рата и његових последица а увођењем нових тема у истраживања измењене су суштинске компоненте за његово разумевање. Посебно је значајно да су историчари који се баве друштвеном и родном историјом анализирали друштвене/класне хијерархије, рад, друштвени и политички активизам, различита искуства женског „кућног фронта“ („home front“) и мушког, војног фронта. У бројним интерпретацијама указано је на то да су ова питања дубоко повезана са ширим односом према женама у држави и друштву односно, да је женска улога у рату великим делом била производ односа политичких ауторитета према женама, да је зависила од могућности њиховог приступа политичким и друштвеним структурама, као и њиховој репрезентативној вредности за државу.¹ Преиспитивање женског грађанства у рату полазило је управо од двосмислености њихове позиције: биле су важне за државу и ратне напоре, али су оспораване као активни грађани, јер се није знало шта све подразумева активно грађанство за жене у рату. Док су мушкарци били војници који су жртвовали своје животе, женама су слате помешане поруке. Отуд и онај чувени поклич британске болничарке Едит Кевил (Edith Cavell) „патриотизам није довољан“ пред егзекуцију у Бриселу 1915. године.² На другој страни, маскулинизовани обрасци у политикама рата су такође били тема историографских анализа.³

¹ Опширније у: А. Столић, *Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС), 1918–1921*, Крај Великог рата: војне операције и мировни уговори, Београд 2020, 285–299.

² Т. Proctor, „Patriotism is not enough”: *Women, Citizenship, and the First World War*, *Journal of Women's History*, Vol. 17, No. 2 (Summer 2005) 169.

<http://muse.jhu.edu/journals/jowh/summary/v017/17.2proctor.html>. Приступљено 7. 3. 2014.

³ *Masculinities in politics and War. Gendering Modern History*, S. Dudink, K. Hagemann, J. Tosh (Eds.), Manchester University Press, Manchester 2004.

Истраживања и интерпретације о учешћу жена у ратним операцијама, њиховим ратним доприносима у разним областима друштвеног и економског живота, хуманитарном раду, деловању у страним мисијама, о инверзији родних улога, утицају рата на њихово књижевно стваралаштво и о структуралним променама у српском друштву током Првог светског рата посебно су актуелна у домаћој историографији, историји књижевности и историји медицине током последње две деценије. Осим публицистичких радова у којима се, најчешће у комеморативне сврхе као у случају обележавања стогодишњице Првог светског рата, женска улога интерпретира у дискурсу патриотских хероина, посебно оних које су преузеле ратничке улоге мушкараца (нпр. Милунка Савић, Јелена Шаулић, Љубица Чакаревић, Мара Пејчић), у већини историографских радова се анализирају питања која учешће у рату и ратно искуство жена у Србији ипак проблематизују на широј основи.⁴ Указано је на то да су учеснице балканских и Првог светског рата запамћене пре свега као део великих наратива о рату и хероине националне историје, а да је мало пажње посвећено родној димензији њиховог ратног ангажмана који је на индивидуалном и друштвеном плану био кључан за остваривање женске еманципације.⁵ Хуманитарни и патриотски рад жена у Србији, њихов рад у болницама, сиротиштима, школама на окупираној територији, на прикупљању и слању помоћи из иностранства солидно је истражен.⁶ Познати су и велики доприноси жена

⁴ Б. Младеновић, *Жена у Топличком устанку 1917. године*, Београд 1996; иста, *Женско друштво између љубави и страха: Дневник Наталије Аранђеловић од 1915. до 1918. године, Теме*, XXVIII, бр. 2 (Ниш, април–јун 2014) 723–732; Ј. Милановић, *Делфа Ивановић. Заборављене успомене*, Београд 2015; С. Стефановић, *Проституција, трговина белим робљем и сузбијање венеричних болести у Србији у 19. и првој половини 20. века*, 800 година српске медицине, Београд 2018, 547–560; Ј. Кнежевић, *Prostitutes as a Threat to National Honor in Habsburg-Occupied Serbia during the Great War*, *Journal of the History of Sexuality* 20, no. 1 (2011) 312–335; У историји књижевности нпр: Ј. Милинковић, *Рат као тема у српској периодици и књижевности почетком 20. века – Жена, Српски књижевни гласник и ратна проза Милице Јанковић и Исидоре Секулић*, *Књиженство*, бр. 3 (2013), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=89>; Д. Душанић, „Рат је био највиша школа моја а несумљиво и општа”. *Први светски рат у делу Данице Марковић*, „Књиженство”, бр. 2 (2012), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=52>; Ј. Реба, *Први светски рат у делу заборављене књижевнице Драге Јовановић*, „Књиженство”, бр. 5 (2015), <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2015/zenska-knjizevnost-i-kultura/prvi-svetски-rat-u-delu-zaboravljene-knjizevnice-drage-jovanovic>

⁵ N. Sekulić, *Zašto su heroine I svetskog rata deo istorije feminizma?*, *Sarajevske Sveske*, br. 43–44 (2014), <http://sveske.ba/en/content/zasto-su-heroine-i-svetskog-rata-deo-istorije-feminizma> Приступљено 13.11.2019 у 13 08.

⁶ Ј. Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, Београд 1929; *Српкиње у служби отаџбини и народу за време балканских ратова 1912 и 1913 г. као и за време светског рата од 1914–1920*,

у бројним страним хуманитарним и болничким мисијама током и након рата.⁷ Другачија искуства имале су жене које су остале у окупираној земљи и учествовале у борбама, радиле у разним службама и занатским радионицама у престоници, чувале породицу и имања, напуштале своје домове да би преживеле у унутрашњости земље. Неке од њих су у дневницима описале своју борбу за преживљавање и ове слике рата другачије су од послератног пожељног модела хероина. Забележена размишљања указују да су преиспитивале сопствену улогу у породици, породичне односе, али и шири положај жена у друштву⁸

Полазна теза у овом раду је да су активности представница *Српског народног женског савеза* пред почетак епохе ратова, током ратних сукоба и непосредно по њиховом завршетку имале пресудан утицај на стварање *Народног женског савеза Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца* (даље СХС). Биће анализирани чиниоци који су довели до тога да се предратна искуства и доприноси у рату жена из Србије преточе у својеврсни друштвени и политички капитал приликом организовања јединствене женске организације у новој држави. *Српски савез*, који је основан под утицајем снажне агитације моћних организација међународног женског покрета, *Међународног женског савета (International Council of Women)* и *Међународне алијансе за права гласа жена ((International Alliance for Women's Suffrage)* 1906. године, окупио је већину женских организација у Краљевини Србији. Реч је о хуманитарним женским удружењима

Београд 1933; V. Gavrilović, *Žene lekari u ratovima 1876–1945 na tlu Jugoslavije*, Beograd 1976; Lj. Trgovčević, *Mabel Grujić – an American in Serbia contribution on her humanitarian work during the World War One*, 125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia Belgrade 2008, 311–325; J. Милановић, *Женско друштво 1875–1942*, рукопис; иста, *Женска друштва у Великом рату*, Српски народ на Балкану од 6. до 20. века, прир. С. Недељковић, Универзитет у Нишу, Ни: 2011, 163–177; иста, *Materinsko udruženje. Humani i socijalni aspekti delovanja 1904–1941*, Istorija 20. veka 2 (2018) 37–54; иста, *Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda*, Istorija 20. veka 1 (2014) 9–26.

⁷ K. Šturcenerger, *Srbija u evropskom ratu 1914–1915*, Novi Sad 2009; иста, *Srbija u ratu 1914–1916*, Novi Sad 2014; S. Popović Filipović, *Za hrabrost i humanost, Bolnice škotskih žena u Srbiji i sa Srbima za vreme Prvog svetskog rata 1914–18. godine*, Beograd 2007; J. Liddington, *Britain in the Balkans: the response of the Scottish women's hospital units*, *Aftermaths the War. Women's Movement and Female Activists 1918–1923*, I. Sharp and M. Stibbe (Eds.), Leiden–Boston 2011, 395–417; Б. Вучегић, “*Out of the East Christ Came*”: *Serbia in the eyes of American women in the Great war*, Историјски часопис LXIV (2017) 437–451; иста, *Sestras „Americana“ – америчке медицинске сестре у Србији у Првом светском рату*, Историјски часопис LXVII (2018) 339–356.

⁸ Наталија. *Дневнички записи Наталије Матић Зрнић (1880–1956)*, приредила и допунила О. Поповић Ошмјански, Београд 2002, 163–324; Наталија Аранђеловић, *Дневник 1915–1918*, прир. Ј. Митровић Коцев, М. Перић, С. Мандић, Београд 2019.

представница вишег друштвеног слоја у земљи. Најдужу традицију имало је *Женско друштво*, вишедеценијска институција која је у организационом и финансијском смислу, по обиму активности и резултатима рада представљала „својеврстан феномен у српском друштву и на Балкану“.⁹ Појава нових организација, *Друштва кнегиња Љубица* (1899) и *Кола српских сестара* (1903), означила је промену у парадигми женског организовања, јер су деловале у складу с патриотским родним нормативом о дужностима и задацима жена пред почетак епохе ратова.¹⁰ Осим ових удружења, у саставу *Српског народног женског савеза* били су и *Материнско удружење*, *Јеврејско женско друштво Добротвор*, *Јеврејско женско друштво*, *Дом ученица средњих школа* и неколико подружница женских друштава у унутрашњости земље. Иако ниједна од организација које су ушле у састав *Савеза* није имала у свом програму феминистичке захтеве, у њима је током година зачета клица будуће еманципаторске свести.¹¹

Савез је прошао кроз мукотрпан процес дефинисања својих циљева. Од недовољно јасно формулисаног „рада на националном пољу и културног уздицања жена“ у годинама пред почетак Великог рата уобличени су захтеви за променама приватно-правног положаја жена, пре свега наследног и брачног права, професионалног положаја жена у државним службама („за једнак рад и образовање – једнака плата мушкараца и жена“), за заштиту ванбрачно рођене деце и њихових мајки и, коначно, за право гласа жена. Рад организације био је подељен на три секције: хуману, културну и феминистичку. *Српски народни женски савез* био је, дакле, прва женска „грађанска“ организација која је изнела захтеве за променом друштвеног и политичког положаја жена и учинила неке кораке на плану изједначавања неравноправног положаја жена и мушкараца у српском друштву до почетка Првог светског рата.¹²

Управа *Српског народног женског савеза* није се често састајала у време балканских ратова. На седници у августу 1912. године решено је да се представницима великих сила упути меморандум о стању у Старој Србији. Делегација *Савеза* посетила је страна посланства у Београду и предала документ који једино турски посланик није желео да прими.

⁹ А. Столић, *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Београд 2015, 115–116.

¹⁰ *Исто*, 145–154.

¹¹ *Исто*, 117.

¹² *Секретаријат жена социјалдемократа* (1911) који је деловао у оквиру Српске социјалдемократске странке изнео је сличне захтеве, али на широј друштвено-економској позадини. *Исто*, 171.

Ратно стање и смрт председнице Катарине Миловук¹³ 1913. године утицали су да рад организације замре. Послове до нове скупштине преузела је потпредседница Милка Вуловић.¹⁴ Непосредно пред Велики рат *Савез* је обавештен о тешкој ситуацији младих девојака слушкиња које су аустријске власти исељавале из Горице у Словенији а на њихова места запошљавале Аустријанке. Многе од њих су стигле у Београд и у друге вароши у Србији а *Савез* их је уз помоћ Београдске општине привремено сместио и помогао им да нађу запослење.¹⁵ Последња скупштина *Савеза* пред почетак Првог светског рата одржана је у Нишу 14. марта 1914. године. На њој је за председницу изабрана др Драга Љочић, потпредседнице су биле Даница Христић и Милка Вуловић. Међутим, током ратних година Христић је постала председница организације.¹⁶

Као пуноправни члан *Међународне алијансе за право гласа жена* (од 1909) и *Међународног женског савета* (од 1911) *Савез* је имао своје представнице на конгресима ових организација и оне су учествовале у раду њихових комитета пред почетак Првог светског рата.¹⁷ Једно од суштинских опредељења организација међународног женског покрета, које је високо позиционирано у њиховим званичним документима током прве деценије 20. века, био је неутралан став према националним сукобима између земаља из којих су долазили поједини национални савези, као и према актуелним дешавањима у међународној политици. Показало се, међутим, да су многе земље чланице *Алијансе* и *Савета* 1914. године окренуле леђа интернационализму и феминизму и посветиле се пружању помоћи свом народу у ратом захваћеним подручјима. Позиву „женама свих нација“ на мировни конгрес у Хагу у априлу 1915. године

¹³ Катарина Миловук (1844–1913), управница Више женске школе у Београду, председница Женског друштва и Српског народног женског савеза. Љ. Станков, *Катарина Миловук и женски покрет у Србији*, Београд 2011.

¹⁴ Милка Вуловић (1853–1920) секретар *Женског друштва*, оснивач *Друштва кнегиња Љубица*, потпредседница *Српског народног женског савеза*, чланица Комитета за мир и арбитражу *Међународног женског савета*.

¹⁵ *Споменица са I конгреса Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца одржаног у Београду 21, 22, 23. септембра 1919*, Београд 1920, 95.

¹⁶ А. Штеби је навела да у документима нема вести о овој промени и да се Д. Љочић највероватније одмах по избору захвалила на поверењу и уступила положај председавајуће Д. Христић. *Osnovi i razvitak Jugoslovenskog ženskog saveza*, *Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza*, br. 2 (1935) 15.

¹⁷ На конгресима *Алијансе* у Лондону 1909. и Стокхолму 1911. и конгресима *Савета* у Стокхолму 1911. и Риму 1914. А. Столић, *Између национализма и интернационализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата*, *Историјски часопис LXVII* (2018) 321–339.

нису се одазвале представнице организација из Америке, Француске, Русије, Грчке, Србије, неких групација у немачком и британском женском покрету. Хашки конгрес је поделио међународни женски покрет, јер је, између осталог, један од услова за учешће на скупу био да говорнице не покрећу питање о одговорности и кривици за рат. Одговарајући из Ниша на позивно писмо др Алете Јакобс (Alleta H. Jacobs), председнице *Холандског женског савеза*, Милка Вуловић је у марту 1915. године изнела разлоге због којих представнице Србије не могу да присуствују конгресу. Осим тешке ситуације због великих страдања у земљи током прве ратне године и немогућности да се чланице *Савеза* окупе, навела је да је неприхватљиво и то „што на конгресу неће бити дозвољена дискусија о одговорности за рат“.¹⁸ У време одржавања скупа у Хагу управа *Савеза* је послала апел свим удружењима и организацијама у Француској, Енглеској, Америци и Русији која су упутила материјалну и моралну помоћ српском народу, „охрабрујући хуману акцију наших савезних друштава“.¹⁹ Ово није био последњи међународни акт *Српског народног женског савеза*.

Контакти с међународним организацијама женског покрета одржавани су током рата спорадично и најчешће на приватном нивоу. Протестујући против насиља над девојкама и женама које су спроводиле окупационе снаге у Србији, посебно бугарске трупе, и против депортације девојака и жена од 13 до 40 година у Аустрију др Драга Љочић и Милка Вуловић упутиле су апеле *Међународној алијанси*, савезничким и неутралним земљама 1916. и 1917. године. Из *Алијансе* су добиле одговоре пуне подршке а прослеђено им је и писмо које је ова организација поводом насиља над женама упутила америчком председнику Вудроу Вилсону.²⁰ Секретар *Савеза* Јелена Лозанић,²¹ која је на својим добротворним мисијама током рата у Америци прикупљала помоћ у оквиру Државног одбора за помоћ Србији, послала је апел на адресе пет стотина филантропских друштава у Америци и Канади.²² Непосредно по

¹⁸ *International Congress of Women. Report. The Hague –28.th April – May 1st 1915*, Amsterdam 1915, 310; А. Столић, *Између национализма и интернационализма*, 333.

¹⁹ Ј. Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, 91; Ј. Милановић, *Женско друштво 1875–1942*, рукопис.

²⁰ Сви одговори на апеле објављени су у листу *La Serbie* који је штампан у Женеви.

²¹ Јелена Лозанић Фротингхам (1885–1972) чланица *Кола српских сестара*, феминисткиња, чланица Комитета за правни положај жене *Међународног савета*, болничарка у балканским ратовима, хуманитарна радница, која је у Америци и Канади као представница Црвеног крста Србије организовала предавања о Србији и прикупљање помоћи 1915–1920.

²² *Споменница са I конгреса Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца*, 96; Ј. Лазаревић, *Енглескиње у српском народу*, 91.

завршетку рата Милка Вуловић се обратила Емелин Пенкхерст (Emmeline Pankhurst), председници *Социјално-политичке уније жена* у Британији, и известила је о победи Србије и уједињењу Срба, Хрвата и Словенаца у нову државу.

Током балканских ратова и до окупације Србије 1915. године већина чланица *Савеза* се активно укључила у организацију хуманитарног рада и непосредног пружања помоћи у Београду, потом у Нишу. Према извештају Хумане секције, који је поднет после рата, највише посла било је у Чувалишту Свете Јелене у коме су већ у време балканских ратова била смештена ратна сирочад. Приликом евакуације Београда 1914. године Чувалиште је измештено у Делиград а током повлачења следеће године *Савез* је преузео бригу о сирочади у Нишу. Отворена је канцеларија која је руководила њиховим збрињавањем. Због немогућности да се укаже помоћ свој угроженој деци, чланице су се обраћале страним посланицима, организовале састанке и апеловале за помоћ. Посебна помоћ стигла је из Америке где су као изасланице Црвеног крста боравиле Јелена Лозанић и Мејбл Грујић²³ а прикупљени прилози с других страна омогућили су отварање још једног склоништа за сирочад у Ћићевцу код Крушевца. После уласка бугарских трупа у Србију и окупације целе земље, даљи организован рад женских удружења није био могућ. У Нишу је остала надзорница учитељица Даринка Петровић а у Ћићевцу госпођа Клокић. Веза *Савеза* с њима није била могућа. Током целог рата Даница Христић²⁴, председница *Савеза*, покушавала је да сву ратну сирочад премести у Београд. Коначно је успела у лето 1918. године. Осим тога што је рад свих женских удружења био забрањен током окупације Србије, активности *Савеза*, па и ове на спасавању деце, биле су отежане и зато што је сав новац био на рачунима банака које су престале с радом. Једина готовина којом су чланице *Савеза* располагале био је новац добијен од Мејбл Грујић. У Нишу су представнице Хумане секције основале *Одбор за помоћ избеглицама* који је бринуо о њима све до оснивања Државног одбора. У ратним условима само је ова секција *Савеза* обављала рад, упркос великим потешкоћама. Председница Културне секције Јелена Марковић²⁵ је у септембру 1914. године, у време

²³ Ј. Милановић, *Улога породице Грујић у Великом рату*, Срби и Први светски рат 1914–1918, зборник радова, ур. Д. Р. Живојиновић, Београд 2015, 559.

²⁴ Даница Христић (1865–1923), „ратна“ председница *Српског народног женског савеза* и прва председница *Народног женског савеза СХС* до 1921. године.

²⁵ Јелена Марковић (1858–1941), чланица управе *Женског друштва*, управница његове *Радничке школе*, чланица *Српског савеза*, почасна чланица *Друштва кнегиња Зорка*.

евакуације Београда, основала у главном граду *Коло београдских милосрдних сестара*²⁶, чија је радионица за шивење болничког и војничког рубља радила све до окупације Србије. Током окупације у новом школском систему нису биле предвиђене гимназије за девојке. Заузимањем Јелене Смиљанић, чланице *Савеза*, и неколико професора отворена је и женска гимназија у Београду у којој се током ратних година школовало око седам стотина девојака.²⁷ У престоници је током окупације наставио да ради и *Дом за сиротну децу* који је основало *Материнско удружење*. Њиме је управљала Наталија Поповић²⁸ док су лекарке др Љубица Гођевац и др Славка Михајловић редовно надзирале штићенике. Проблеме несташнице хране и огрева решавали су Београдска општина, али и супруге аустријских официра.²⁹

Приликом повлачења из престонице чланице женских друштава и обучене болничарке су радиле у болницама у Нишу, Ваљеву и Крагујевцу. У Нишу је била већина водећих чланица женских друштава које су радиле у болницама током 1915. године: Љубица Луковић, председница *Кола српских сестара*, Милка Вуловић, председница *Друштва кнегиња Љубица* (касније је прешла у новоосновано одмориште у Штимљу) а из Ниша су у Америку кренуле као представнице Црвеног крста Србије Јелена Лозанић и Мејбл Грујић.³⁰ Председница *Јеврејског женског друштва* Наталија Мунк је руководила организацијом шивења болничког рубља у Нишу. Потом су је окупационе власти вратиле у Београд јер је оптужена за сарадњу с Народном одбраном. На другој страни, ангажман жена, припадница вишег друштвеног слоја које су са породицама напустиле Србију био је заснован на породичним контактима и упостављању нових веза у циљу прикупљања и слања помоћи у Србију.³¹ Њихов пожртвован рад током свих ратних година у значајној мери је допринео ублажавању ратних страхова. По завршетку рата

²⁶ Помиње се и као *Ратно женско удружење*. Ј. Милановић, *Женска друштва у Великом рату*, 167.

²⁷ *Споменица са I конгреса Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца*, 52–54, 83.

²⁸ Чланица *Женског друштва* и његова потпредседница у међуратном периоду.

²⁹ Покровитељке Дома биле су Ана Франц а потом бароница Ида Ланг. Ј. Милановић, *Материнско удружење – хумани и социјални аспекти деловања 1904–1941*, 46.

³⁰ Од тифуса су, радећи у болницама у Нишу и Ваљеву, умрле Љубица Луковић, Касија Милетић, Надежда Петровић, др Драгиња Бабић, др Зорка Поповић Бркић, др Зорка Јовановић. Спискови жена погинулих у рату у: *Српкиње у служби отаџбини и народу*, 31–32.

³¹ О делатности Јелене Лозанић, Мирке Грујић, Делфе Иванић, Драге Љочић, Станке Лозанић, Мејбл Грујић у Ници, Паризу, Атени, Солуну, Лозани, Хагу и Америци видети у радовима у напомени бр. 6.

женски ратни доприноси били су, између осталог, основа на којој су женске организације у Србији и Краљевини СХС обликовале своје еманципаторске захтеве.

Процеси демократизације политичког и друштвеног живота, а реч је о укидању изборних цензуса за мушкарце, стицања женског права гласа, били су опште место у првим годинама постојања нових државних заједница у Европи.³² Непосредно по успостављању мира и проглашењу Краљевине СХС у децембру 1918. године, док питање појединих делова њених територија још увек није било решено, показале су се све политичке, економске, правне, верске и културне противуречности нове државе. Иако су се њени грађани и грађанке нашли у вишеструко промењеним околностима, живећи у суровој послератној свакодневици, и у Краљевини СХС отворен је простор за наде у модернизацију и политичку и друштвену демократизацију.³³ Изглед да ће опште право гласа обухватити и жене чинили су се извесним непосредно након успостављања нове државе и провобитног преговарања у вези са оквирима њеног демократског устројства. У таквој атмосфери, а на темељу предратног организовања, женских ратних искустава, уверења о сопственим ратним доприносима, али и политичког опредељења, започете су припреме за уједињење женских покрета у новој држави. У живој и узбурканој клими прве поратне године забележена је појава нових удружења најразличитије оријентације од феминистичких до верских. Уједињење женских организација се одвијало у два паралелна тока. Једном су припадале предратне грађанске хуманитарне добротворне организације с више или мање еманципаторског капацитета. Уједињење социјалдемократкиња одвијало се у оквиру партијског уједињења социјалдемократа/комуниста.³⁴

³² G. Bok, *Žene u istoriji Evrope*, Beograd 2005, 234.

³³ О ентузијазму у новој држави вид: М.-Ж. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, 99; I. O. Gorenjak, *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Zagreb 2014, 91; О друштвеној модернизацији: М. Ристовић, *Од традиције ка модерности*, у: *Историја приватног живота у Срба*, ур. М. Поповић, М. Тимотијевић, М. Ристовић, Београд 2011, 410.

³⁴ На конгресу уједињења Социјалистичке радничке партије Југославије (комуниста) у априлу 1919. године одржана је посебна конференција на којој је основан *Секретаријат жена социјалиста (комуниста)*. Био је део уједињене партијске машинерије а одлучено је да лист *Једнакост* буде званични орган социјалистичкиња. Ј. Кесман, *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Beograd 1987, 78. Уочљиво је да је у називу женске организације и гласила примењена иста, предратна матрица из Србије.

У неким деловима нове Краљевине СХС постојала су вишедеценијска различита искуства удруживања жена у добротворне хуманитарне организације. Осим у Србији, оне су такође биле установљене на националним и верским основама на просторима некадашње Аустроугарске. У данашњој Војводини су од осамдесетих година 19. века постојале *Задруге Српкиња*, које су осниване и у Славонији, Дубровнику, Загребу, а у Босни и Херцеговини је од 1912. године постојао *Савез задруга Српкиња Босне и Херцеговине*.³⁵ У Хрватској су од краја 19. века жене биле удружене у *Госпојинску удругу за образовање и зараду женскиња у Хрватској и Славонији*, *Госпојински клуб*, *Удругу учитељица* и неколико удружења за очување народне уметности и радиности. Осим организације словеначких жена у Трсту, од 1901. године у Словенији је постојало *Сплошно словенско женско друштво* које је имало социјалне и феминистичке циљеве.³⁶ Чланице ових женских удружења током рата су деловале у позадинским условима, спасавале су децу из угрожених крајева, набављале храну и одећу за сиромашне и оне који су остали без домова. Њихова искуства битно су се разликовала од искустава жена у Србији, па су и сећања на проживљено другачије артикулисана.³⁷

Обједињавање женских грађанских организација започето је током 1919. године. На таласу југословенског уједињења основано је *Демократско удружење југословенских жена Посестримство – савез југословенских женских друштава* у Загребу.³⁸ Новоосновано *Друштво за просвећивање жене и заштиту њених права* у Београду у септембру 1919. године имало је такође амбиције да обухвати цео југословенски простор, а потом је постало члан новог женског савеза.³⁹ Управа *Српског*

³⁵ О задругама у Војводини: G. Stojaković, *Znamenite žene Novog Sada*, I, Novi Sad 2001; У Сарајеву је постојало *Крајцарско друштво православних Српкиња* од 1887. које је од 1905. радило као *Добротворна задруга Српкиња*. Од 1901. и у Бањалуци је основана *Добротворна задруга Српкиња*. N. Vožinović, *Žensko pitanje u Srbiji i Jugoslaviji u XIX i XX veku*, Beograd 1996, 97; J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 9. П. Крстић, *Добротворни рад српских жена крајем XIX и почетком XX века*, Зборник Матице српске за историју 65–66 (2002) 271–278.

³⁶ У Хрватској и Словенији жене су захтевале право гласа на локалним изборима 1917. и 1918. Међу посланицима Народне скупштине Срба, Буњевца и осталих Словена у Бачкој, Банату и Барањи, који су прогласили уједињење с Краљевином Србијом у новембру 1918. било је седам жена. Г. Стојаковић, *Милица Томић – феминистичко наслеђе које траје*, Женско питање. Часопис Жена – Милица Томић, Нови Сад 2012, 35.

³⁷ I. O. Gorenjak, *nav. delo*, 72.

³⁸ *Исто*, 167.

³⁹ G. Krivokapić–Jović, *Društvo za prosvetivanje žene i zaštitu njenih prava – radikali i žensko pravo glasa posle Prvog svetskog rata*, Srbija u modernizacijskim procesima, 2, Beograd 1998, 300.

народног женског савеза састала се у марту 1919. године, а на седници одржаној почетком јуна председница Даница Христић обавестила је чланице *Савеза* да је у Београду одржан састанак представница друштава из свих центара Југославије. Оне су, према речима председнице, „изјавиле жељу да сва њихова друштва хоће драговољно да уђу у састав Савеза. Тако би се створио Југословенски женски савез коме би био центар у Београду, одакле би се давала и директива за сва друштва“.⁴⁰ Наредних месеци на седницама управе *Српског савеза* није било речи о циљевима и програму рада нове организације, само је израђен нацрт за измену Правила (статута) који је требало да послужи као основа у дискусији на скупу делегација из целе земље. Оснивачки конгрес *Народног женског савеза Срба, Хрвата и Словенаца* одржан је у Београду у септембру 1919. године.⁴¹

Полазни самоуверен став председнице *Српског народног женског савеза* да ће ново југословенско удружење женских друштава представљати проширену српску организацију одредило је његове перспективе, структуру рада и место у женском покрету у земљи између два рата. *Српски савез* је одмах после рата под својим кровом ујединио десет женских друштава и седам подружница из Србије, што је била јединствена појава у новој држави.⁴² Првом конгресу новог женског савеза присуствовале су представнице педесет женских удружења из Србије, Хрватске, Словеније, Босне и Херцеговине. Хуманитарне женске организације биле су у већини, али је било и друштава која су заступала социјална, професионална и политичка права жена. Један број верских организација, пре свега католичких, није се одазвао позиву. У поздравном говору на отварању прве седнице конгреса 21. септембра 1919. године Даница Христић је рекла: „Југословенска жена, која је све ратне страхоте преживела и умела на дому у сваком послу да замени човека, креће се сада уздигнуте главе и с поносним уверењем о својој снази, да продужи рад на добро своје отаџбине. Да све удружене Југословенке пођемо на тај пут споразумног и сложеног рада и јесте циљ овог нашег састанка“. Даље,

⁴⁰ А. Štebi, *Osnovi i razvitak Jugoslovenskog ženskog saveza*, Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza, br. 2 (1935) 15.

⁴¹ Исто, 16. Због нерешених питања на овом скупу неке савременице су навеле да је *Савез* основан на скупштини у Загребу 1920. *Женски покрет*, бр. 1 (1920) 4; Ј. Милановић, *Делфа Иванић*, 210. *Савез* је основан у септембру 1919. *Споменица са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, 7.

⁴² Осим постојећих (*Женског друштва*, *Друштва кнегиња Љубица*, *Кола српских сестара*, *Материнског удружења*, *Јеврејског женског друштва Добротвор*, *Српско-јеврејског женског друштва*), непосредно после рата у чланству су и *Дом ученица средњих школа*, *Шабачко радничко друштво*, *Крагујевачко женско друштво* и друштво *Српска мајка*.

изнела је историјат југословенске идеје и подсетила да је век пре Великог рата проглашен веком детета, али, додала је, то је био и век жене. Говорећи о програму рада, навела је да ће то бити тема о којој ће се договарати поједине секције Савеза. Истакла је да је свим женама циљ да будуће поколење, чији су очеви пролили „свету крв“ за уједињење, има срећнију будућност којој ће жене као равноправни чланови друштва, свесне својих дужности, али и права, дати посебан допринос. После ње говориле су Јованка Шиљак, представница *Друштва за заштиту женских права и женске секције Радене* из Сарајева; Даница Бедековић, секретарка *Хрватске католичке женске савезе* из Загреба; Милица Видовић, председница *Женског демократског друштва* са Сушака и Марица Дебелјакова из Љубљане. Потом су наступиле представнице удружења жена из Марибора, Дервенте, Крагујевца. Оне су у емоцијама испуњеним говорима упућеним својим „сестрама“ одале признање великим жртвама и заслугама жена из Србије ратној победи, навеле су ратне доприносе жена у њиховим срединама и указале на потребу њиховог организованог укључивања у акције помоћи свим жртвама ратне пустоши. Представнице из Хрватске и Словеније предложиле су да јединствена организација жена наступи пред међународном јавношћу, посебно на Конференцији мира у Паризу поводом политичких питања у вези са нерешеним границама нове државе са Италијом, Аустријом, проблемима интернираних из Словеније, судбини словеначког народа у Корушкој. Апел из Војводине односио се на положај српског народа у Банату. Предлог председнице Данице Христић да посебна делегација преда њихове већ спремне апеле у форми резолуција Народном представништву био је прихваћен.⁴³ Из свих обраћања назирао се круг будућег непосредног и неодложног деловања *Савеза* на ублажавању последица рата у „женском кључу“: збрињавање напуштене деце и ратне сирочади, инвалида, избеглих и расељених, интернираних и њихових породица, мајки с децом, борба против алкохолизма и проституције. О овим питањима постигнута је општа сагласност и она су представљала заједничку нит која је повезивала већину присутних представница из свих крајева земље.⁴⁴ Неколико говорница изложило је кључне проблеме у вези с неравноправним политичким, економским, приватно-правним положајем жена у намери да и ова питања постану циљ рада нове организације (Лепосава Петковић, Зофка Кведер Деметровић, Клара Дајч). Уочљиво је да је већина говорница наступала са идентитетских

⁴³ Споменница са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 13–28.

⁴⁴ N. Božinović, *Žensko pitanje u Srbiji i Jugoslaviji*, 109.

позиција Југословенки, обраћала се Југословенкама а потом је, када је била реч о специфичним проблемима из њихових средина, наводила посебне идентитетске националне преференције.⁴⁵ У југословенској реторици на конгресу коришћене су матрице познате у јавном дискурсу о троименом народу, једном народу са три имена или једнокрвном народ СХС, али је њихово *југословенство* садржало и дубоку родну димензију која свакако захтева посебну савремену анализу.⁴⁶

Прва размимоилажења на конгресу појавила су се у вези с Пројектом правила будуће организације. У овом документу, који је саставила управа *Српског народног женског савеза*, прва и друга тачка односиле на оснивање *Српског савеза* 1906. године и на одлуку његових удружења-чланица да ступе у уједињену организацију са осталим женским друштвима с простора Крљевине СХС под називом *Народни женски савез Срба, Хрвата и Словенаца*. На овај начин истакнут је континуитет *Српског савеза* који је у новим државним оквирима и с новим именом требало да прихвати у своје чланство удружења из осталих делова земље. Расправа око имена, јер је било предлога да организација носи назив *Женски југословенски народни савез* (Зофка Кведер Деметровић) а да појединачна национална имена остану за покрајинске савезе (српске, хрватске, словеначке), довела је до захтева да се обрзује посебан одбор који ће Пројекат правила да проучи и накнадно извести учеснице конгреса. Од овог захтева се у почетку одустало. Највише заговорница увођења термина југословенски било је из Хрватске и Словеније (Зофка Кведер Деметровић, Стефанија Вимпушчек, Зорка Каснарева, Ела Кален), док су представнице из Србије и Босне и Херцеговине истрајавале на појединачном националном представљању у имену *Савеза*. Аргументе прве групе најопширније је изнела Зофка Кведер: „Ја сам против тог назива јер ми морамо бити Југословени. Ми нисмо три народа него један. Ја сам разговарала с једним Енглезом и он је приметио за Краљевство СХС, шта је то СХС, јел то шифра, ознака акционарског предузећа? Уопште, ми треба пред вањским светом да представљамо једно. Ја сам Југославенкиња и остаћу Југословенка...ако ја тражим то име, немојте сестре Српкиње да мислите да ја тиме нешто хоћу да одузем од вашег имена, јер ви сте наши спасиоци, ви сте нас откупили својом крвљу.... Ја

⁴⁵ На пример, говор Милице Видовић. *Споменица са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца*, 14–17. Пре конгреса важан је наступ Делфе Иванић на Сушаку и Баку. *Реч југословенским сестрама*, из 1919. године. *Успомене*, 269–284.

⁴⁶ Једно од тумачења: А. Feldman, *Proričući gladnu godinu – žene i ideologija jugoslavneštva (1918–1939)*, *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, prir. А. Feldman, Zagreb 2004, 235–246.

вас молим Српкиње, жртвујте нешто од вашег имена, приступите к нама, сјединимо се у једно, нека виде да смо све исто...“⁴⁷ На потребу за јединством и у имену указала је и Стефанија Вимпушчек из Загреба напоменувши да је оно неопходно због страшних догађаја током рата у којима су можда њихови синови били на супротним странама, што је „успех Мађара и Аустријанаца“, али да у новој држави има политичких снага које нису за јединство и да зато оно мора да се нагласи на свим нивоима, па и у имену женске организације. Друга страна (Даница Христић, Смиљанић, Драгиња Стефановић, Олга Кернић Пелеш, госпођа Самарцић) је понудила различите аргументе, од тога да је Југославија само географски појам који су користили Аустријанци и да због тога треба остати при првобитном предлогу, до чињенице да нова држава и њене институције садрже троимени народ у називима. У дискусији Смиљанић је била још директнија: „Госпођама изасланицама смо изашле у сусрет, јер смо пристале да поред имена Срба, дође име Хрвата и Словенаца, и чуди ме да госпође не пристају на предложено име“.⁴⁸ Олга Пелеш, председница *Друштва кнегиња Љубица* у Загребу је подсетила своје земљакиње да је у Хрватској „половина света за републику, а не за уједињење“, што је изазвало протесте изасланица из Хрватске. Расправу је прекинула Зорка Каснар која је, уверена да ће млади људи у будућности превазићи ове поделе, предложила да се гласа о имену. Ипак, до тога није дошло него се интервенцијом председнице Христић, прешло преко овог питања.⁴⁹

Код читања следећих тачака Пројекта правила поново је предложено да се оснује посебан одбор који ће размотрити све његове одредбе. Председавајућа је ипак инсистирала на читању свих чланова Пројекта правила, иако су неки од њих изазвали расправе. На брзину су прочитани а њихова структура представљала је проширену варијанту Правила *Српског народног женског савеза*. Неке изасланице су члан којим се одређује да *Савез* има искључиво право да руководи односима са организацијама међународног женског покрета и одређује представнице на њиховим конгресима оцениле као непотребну централизацију. Делфа Иванић је сматрала да се тиме легитимизује хегемонија *Савеза* и да треба унети у правила рада могућност да поједина друштва имају право самосталног наступања у иностранству.⁵⁰ Одговор Данице Христић био

⁴⁷ Споменница са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 29–30.

⁴⁸ Исто, 30.

⁴⁹ Савез је ипак у штампи најчешће представљан као *Савез југословенских жена*, Женски покрет, бр. 11 (новембар–децембар 1921) 378. Од 1929. званичан назив организације је *Југословенски женски савез*.

⁵⁰ Споменница са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 33.

је да *Савез* заступа сва удружења, иначе његово постојање не би имало смисла. Тиме је наглашен принцип централизације у раду нове организације. Коначно, одлучено је да се изабере посебан одбор који би размотрио будућа правила.

Док је посебан одбор спремао коначну верзију Правила, читање извештаја о раду појединих удружења из целе земље започето је с представљањем учинка *Српског народног женског савеза*, раду његових секција пре и током рата а потом и осталих удружења из Србије. Предлог Милице Видовић из Ријеке да се делатности Српкиња током рата, које су „подигле из кала Хрватице и Словенке“, ода признање и тиме што ће убудеће свака председница *Народног женског савеза СХС* бити из Србије, а две потпредседнице Хрватице и Словенке, био је „примљен с највећом симпатијом“ и прихваћен.⁵¹ Ипак, у каснијој редакцији Правила *Савеза* на крају конгреса није се нашао овај члан. Актуелна председница Даница Христић је сматрала да је довољно што постоји белешка у записнику са конгреса. Скупу су се потом представиле *Удруга учитељица* из Загреба, *Пучка радиона*, *Одбор СХС за спас деце*, *Загребачко израелско друштво*, *Друштво Прехрана из Загреба*, *Друштво Словеначке жене* из Љубљане. У исто време, по узору на секције *Српског народног женског савеза* започеле су одвојен рад проширена Хумана и Културна секција које су посебну пажњу посветиле инвалидском питању и проблему описмењавања на целој територији земље, посебно жена јер њихова неписменост не би требало, како је речено, да се сврста у женско, него у државно и друштвено питање.⁵² Уследило је предавање Лепосаве Петковић⁵³, тада председнице *Друштва ученица средњих школа* у Београду, о женским правима и законској заштити жена, у коме је изнела све чиниоце неравноправног положаја жена упркос њиховом великом прегалаштву и доприносима у рату јер се „у патњама није правила разлика“. Оцењено је да је њено предавање било најуспешније на конгресу.⁵⁴ О *женском питању* и потреби ослобођења жене говорила је и Клара Дајч из Загреба. Посебна излагања била су припремљена у вези с борбом против алкохолизма, туберкулозе и проституције која су уобличена у посебне резолуције у оквиру нове, Хигијенске секције. На

⁵¹ Исто, 105.

⁵² Споменница са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца, 90.

⁵³ Лепосава Петковић била је, после Круне Аћимовић и Лепосаве Бошковић, међу првим дипломираним студенткињама Велике школе, чланица Женског друштва, управница интерната и гимназије *Дома ученица средњих школа*, феминисткиња, председница *Народног женског савеза СХС*.

⁵⁴ О женском питању говорила је и Клара Дајч из Загреба. Исто, 105.

последњој седници конгреса прочитана су и усвојена редигована правила у којима је задржана првобитна идеја српске стране о имену организације *Народни женски савез Срба, Хрвата и Словенаца*. У посебном члану се рад нове организације везивао за *Српски народни женски савез* из 1906. године који је чином стварања *Савеза СХС* престао да постоји. Циљ рада био је остварење највиших идеала у погледу хуманог, етичког, културног, феминистичког, социјалног и националног рада. *Савез* је представљао сва удружења у иностранству а предвиђено је да га на конгресима међународних женских организација заступају делегаткиње из Србије, Хрватске и Словеније. Дефинисана су правила о чланству, раду и избору Управе, организацији рада, надлежностима скупштине и финансирању. Удружења у *Савезу* била су самостална, али су била у обавези да шаљу Управи тромесечне извештаје о раду.

Тродневни оснивачки скуп *Народног женског савеза СХС* садржао је вишезначне поруке у којима су учитани сви актуелни политички, економски, хуманитарни, културни, социјални аспекти живота у новој заједници. У женском организовању, као у огледалу, преламала су се кључна политичка, национална и друштвена питања, различити интереси и политике сећања на тек завршен ратни сукоб. Уочљиво је да су се учеснице конгреса слагале у погледу неодложних задатака на хуманитарном плану. Успели наступи појединих говорница о потреби укидања неравноправног положаја жена у еманципаторско феминистичком дискурсу били су у другом плану на конгресу. Сагласност је постигнута и у вези са општим великим доприносима жена ратним напорима. Велике жртве и заслуге Србије и српског народа за окончање рата и победи често су истицане а храброст, истрајност и доприноси жена из Србије помињани су у већини наступа говорница. И представнице предратних српских женских удружења, а посебно оне које су реферисале о раду појединих секција *Српског народног женског савеза* пре и током рата, говориле су с пуно самопуздања и свести о континуитету доприноса друштву и држави. Све ово је обезбедило довољно маневарског простора за водећу улогу *Српског савеза* у новој женској организацији. Наслеђе *Српског народног женског савеза* у јединственој женској организацији у Краљевини СХС показало се као неупитно.⁵⁵ Програм рада *Савеза* преиспитиван је и на наредним скуповима. На скупштини Савеза у Љубљани у јулу 1922. године дефинисане тачке програма према њиховој важности умногоме подсећају

⁵⁵ На конгресу у Загребу у јулу 1920. изабрана је прва управа *Савеза* на челу с председницом Даницом Христић која је истакла континуитет новог савеза с некадашњим *Српским савезом*. *Женски покрет*, бр. 4 и 5 (1920) 8, 17.

на циљеве *Српског народног женског савеза* из 1911. године: рад на народном, овог пута југословенском, јединству; изједначење жене и мушкарца у приватном и јавном праву; за једнак рад и једнака звања, изједначена примања мушкараца и жена; заштита жене с обзиром на њен животни позив; заштита деце и младежи; једнаки услови за васпитање женске и мушке деце у кући и школи; једнак морал за мушкарца и жену; борба против проституције и борба против алкохола.⁵⁶ Осим тога, позивање на добра и лоша искуства, заблуде и грешке у раду *Српског савеза* представљани су као путоказ за будући рад „великог југословенског Савеза“.⁵⁷ Овим је, такође, успостављен континуитет са организацијом из Србије. О њему сведочи и текст Алојзије Штеби с краја тридесетих година 20. века која је писање историје *Југословенског женског савеза* започела сумирањем прошлости *Српског народног женског савеза*.⁵⁸

Полазни став председнице Данице Христић да ће нова организација у Краљевини СХС бити уређена по моделу *Српског народног женског савеза* био је претворен у политику већ на оснивачком конгресу. Заснивао се на схватању двоструког легитимитета српске стране: државног и ратно-победничког, али и специфичних „женских“ легитимитета жртвовања у рату и вишедеценијске традиције предратног најмасовнијег женског удруживања. Првенство српске стране приликом оснивања организације уводило је нову хијерархију унутар женског грађанског активизма, осим оних које су већ постојале у југословенском друштву: родне, социјалне, правне, друштвене и политичке. У овом контексту посебно је занимљиво на који начин су доприноси жена током рата унутар саме организације били хијерархизовани према ратним заслугама и жртвама у националном кључу. Питање првенства српске стране било је најактуелније у првим годинама рада и видљиво је на пољу формалних одлика (расправе о имену, питање председнице), организационе структуре, дефинисања циљева рада, али и у „духу“ *Савеза* односно његовим еманципаторским и демократским капацитетима. Анализа ових чинилаца упућује да је *Српски народни женски савез* имао кључан значај у процесу профилисања суштинских особености најмногобројније организације жена у новој држави. Оне су више утицале на структуру и деловање организације током првих година њеног постојања него националне, културне, верске разлике међу удружењима која су ушла у његов састав.

⁵⁶ *Женски покрет*, бр. 7 и 8 (1922) 236, https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/p_195 Приступљено 12. 2. 2020; J. Kecman, *Žene Jugoslavije*, 172.

⁵⁷ Правда Ристић, *Реорганизација женских оруштава*, *Женски покрет*, бр. 7 (1924) 273–274.

⁵⁸ А. Štebi, *Osnovi i razvitak Jugoslovenskog ženskog saveza*, *Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza*, br. 1 (1935) 5–7; br. 2 (1935) 15–17.

ЛИСТА РЕФЕРЕНЦИ – LIST OF REFERENCES

Извори – Primary Sources

International Congress of Women. Report. The Hague-28.th April – May 1st 1915, Amsterdam 1915.

Аранђеловић Н., *Дневник 1915–1918*, прир. Ј. Митровић Коцев, М. Перић, С. Мандић, Београд 2019. [Arandelović N., *Dnevnik 1915–1918*, prir. J. M. Kosev, M. Perić, S. Mandić, Beograd 2019]

Иванић Д., *Успомене*, прир. Ј. Милановић, Институт за савремену историју, Београд 2012. [Ivanić D., *Uspomene*, prir. J. Milanović, Institut za savremenu istoriju, Beograd 2012]

Милановић Ј., *Делфа Иванић. Заборављене успомене*, Еволута, Београд 2015. [Milanović J., *Delfa Ivanić. Zaboravljene uspomene*, Evoluta Beograd 2015]

Наталија. *Дневнички записи Наталије Матић Зрнић (1880–1956)*, прир. и допунила О. Поповић Ошмјански, Београд: 2002 [Natalija. *Dnevnički zapisi Natalije Matić Zrnić (1880–1956)*, prir. O. P. Ošmjanski, Beograd 2002]

Споменица са I конгреса жена Краљевства Срба, Хрвата и Словенаца одржаног у Београду 21, 22, 23. септембра 1919, Београд 1920. [Spomenica sa I kongresa žena Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca održanog u Beogradu 21, 22, 23. septembra 1919, Beograd 1920]

Новине – Newspapers

Женски покрет, бр. 4 и 5 (1920); бр. 11 (1921); бр. 7 и 8 (1922); бр. 7 (1924) https://digitalna.nb.rs/sf/NBS/casopisi_pretrazivi_po_datumu/p_195 [Ženski pokret, br. 4 i 5 (1920); br. 11 (1921); br. 7 i 8 (1922); br. 7 (1924)]

Литература – Secondary Works

Božinović N., *Žensko pitanje u Srbiji u XIX i XX veku*, Devedesetčetvrta, Žene u crnom, Beograd 1996.

Bok G., *Žene u istoriji Evrope*, Klio, Beograd 2005.

Feldman A., *Proričući gladnu godinu – žene i ideologija jugoslavneštva (1918–1939)*, у: *Žene u Hrvatskoj. Ženska i kulturna povijest*, prir. A. Feldman, Zagreb 2004, 235–246.

Gavrilović V., *Žene lekari u ratovima 1876–1945 na tlu Jugoslavije*, Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije, Beograd 1976.

Gorenjak O. I., *Opasne iluzije. Rodni stereotipi u međuratnoj Jugoslaviji*, Srednja Evropa, Zagreb 2014.

Kecman J., *Žene Jugoslavije u radničkom pokretu i ženskim organizacijama 1918–1941*, Institut za savremenu istoriju, Beograd 1978.

Knežević J., *Prostitutes as a Threat to National'-Honor in Habsburg-Occupied Serbia during the Great War*, *Journal of the History of Sexuality* 20, no. 1 (2011) 312–335.

Krivokapić – Jović G., *Društvo za prosvetivanje žene i zaštitu njenih prava – radikali i žensko pravo glasa posle Prvog svetskog rata*, Srbija u modernizacijskim procesima, 2, Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1998, 299–309.

Liddington L., *Britain in the Balkans: the response of the Scottish women's hospital units*, у: *Aftermaths the War. Women's Movement and Female Activists 1918-1923*, I, Sharp and M. Stibbe (Eds.), Brill, Leiden–Boston 2011, 395–417.

Masculinities in politics and War. Gendering Modern History, S. Dudink, K. Hagemann, J. Tosh (Eds.), Manchester University Press, Manchester 2004.

Milanović J., *Materinsko udruženje. Humani i socijalni aspekti delovanja 1904–1941*, Istorija 20. veka 2 (2018) 37–54.

Milanović J., *Mabel Grujić i Delfa Ivanić dobročiniteljke srpskog naroda*, Istorija 20. veka 1 (2014) 9–26.

Popović Filipović S., *Za hrabrost i humanost, Bolnice škotskih žena u Srbiji i sa Srbima za vreme Prvog svetskog rata 1914–18. godine*, Signature, Beograd 2007.

Proctor T., “Patriotism is not enough”: Women, Citizenship, and the First World War, *Journal of Women’s History*, Vol. 17, No. 2 (Summer 2005) 169–176. <http://muse.jhu.edu/journals/jowh/summary/v017/17.2proctor.html>

Sekulić N., *Zašto su heroine I svetskog rata deo istorije feminizma?*, Sarajevske Sveske, br. 43–44 (2014), <http://sveske.ba/en/content/zasto-su-heroine-i-svetskog-rata-deo-istorije-feminizma> Приступљено 13.11.2019

Stojaković G., *Znamenite žene Novog Sada*, I, Futura, Novi Sad 2001.

Štebi A., *Osnove i razvitak Jugoslovenskog ženskog saveza*, Glasnik Jugoslovenskog ženskog saveza, br. 1, 5–7; br. 2, 15–16 (1935).

Šturcenerger K., *Srbija u evropskom ratu 1914–1915*, Novi Sad, Akademska knjiga 2009.

Šturcenerger K., *Srbija u ratu 1914–1916*, Prometej, Novi Sad 2014.

Trgovčević Lj., *Mabel Grujić – an American in Serbia. Contribution on her humanitarian work during the World War One*, y: 125 Years of Diplomatic Relations between the USA and Serbia Belgrade 2008, 311–325.

Вучетић Б., “*Out of the East Christ Came*”: Serbia in the eyes of American women in the Great war, *Историјски часопис LXIV* (2017) 437–451. [Vučetić B., “*Out of the East Christ Came*”: Serbia in the eyes of American women in the Great war, *Историјски часопис LXIV* (2017) 437–451]

Вучетић Б., *Sestras „Americana“ – америчке медицинске сестре у Србију у Првом светском рату*, *Историјски часопис LXVII* (2018) 339–356. [Vučetić B., *Sestras „Americana“ – америчке медицинске сестре у Србију у Првом светском рату*, *Историјски часопис LXVII* (2018) 339–356]

Душанић Д., „*Rat је био највиша школа моја а несумљиво и општа*”. *Први светски рат у делу Данице Марковић*, *Књиженство*, бр. 2 (2012), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=52> [Dušanić D., “*Rat је био највиша школа моја а несумљиво и општа*”. *Први светски рат у делу Данице Марковић*, *Књиженство*, бр. 2 (2012)]

Крестић П., *Добротворни рад српских жена крајем XIX и почетком XX века*, *Зборник Матице српске за историју 65–66* (2002) 271–278. [Krestić P., *Dobrotvorni rad srpskih žena krajem XIX i početkom XX veka*, *Zbornik Matice srpske za istoriju 65–66* (2002) 271–278]

Лазаревић Ј., *Енглескиње у српском народу*, Београд 1929. [Lazarević J., *Engleskinje u srpskom narodu*, Beograd 1929]

Милановић Ј., *Женска друштва у Великом рату*, Српски народ на Балкану од 6. до 20. века, прир. С. Недељковић, Универзитет у Нишу, Ниш 2011, 163–177. [Milanović J., *Ženska društva u Velikom ratu*, Srpski narod na Balkanu od 6. do 20. veka, прир. S. Nedeljković, Iniverzitet u Nišu, Niš 2011, 163–177]

Милановић Ј., *Улога породице Грујић у Великом рату*, Срби и Први светски рат 1914–1918, зборник радова, ур. Д. Р. Живојиновић, САНУ, Београд 2015, 555–568. [Milanović J., *Uloga porodice Grujić u Velikom ratu*, Srbi i Prvi svetski rat 1914–1918, Zbornik radova, ur. D. Živojinović, SANU, Beograd 2015, 555–568]

Младеновић Б., *Жена у Топличком устанку 1917. године*, Социјална мисао, Београд 1996. [Mladenović B., *Žena u Topličkom ustanku 1917. godine*, Socijalna misao, Beograd 1996]

Младеновић Б., *Женско друштво између љубави и страха: Дневник Наталије Аранђеловић од 1915. до 1918. године*, Теме, XXXVIII, бр. 2 (Ниш, април–јун 2014) 723–732. [Mladenović B., *Žensko društvo između ljubavi i straha: Dnevnik Natalije Arandelović od 1915. do 1918. godine*, Теме XXXVIII, бр. 2 (Niš, april–jun 2014) 723–732]

Милинковић Ј, *Рат као тема у српској периодици и књижевности почетком 20. века – Жена, Српски књижевни гласник и ратна проза Милице Јанковић и Исидоре Секулић*, Књижевство, бр. 3 (2013), <http://www.knjizenstvo.rs/magazine.php?text=89> [Milinković J., *Rat kao tema u srpskoj periodici i književnosti početkom 20. veka – Žena, Srpski književni glasnik i ratna proza Milice Janković i Isidore Sekulić*, Knjiženstvo, br. 3 (2013)]

Ристовић М., *Од традиције ка модерности*, Историја приватног живота у Срба, ур. М. Поповић, М. Тимотјевић, М. Ристовић, Клио, Београд 2011. [Ristović M., *Od tradicije ka modernosti*, Istorija privatnog života u Srba, ur. M. Popović, M. Timotijević, M. Ristović, Klio, Beograd 2011]

Стефановић С, *Проституција, трговина белим робљем и сузбијање венеричних болести у Србији у 19. и првој половини 20. века*, 800 година српске медицине, Инфинитас, Београд 2018, 547–560. [Stefanović S., *Prostitucija, trgovina belim robljem i suzbijanje veneričnih bolesti u Srbiji u 19. i prvoj polovini 20. veka*, 800 godina srpske medicine, Infinitas, Beograd 2018, 547-560]

Реба Ј, *Први светски рат у делу заборављене књижевнице Драге Јовановић*, Књижевство, бр. 5 (2015), <http://www.knjizenstvo.rs/sr/casopisi/2015/zenska-knjizevnost-i-kultura/prvi-svetski-rat-u-delu-zaboravljene-knjizevnice-drage-jovanovic> [Reba J., *Prvi svetski rat u delu zaboravljene književnice Drage Jovanović*, Knjiženstvo, br. 5 (2015)]

Станков Љ., *Катарина Милољук (1844–1913) и женски покрет у Србији*, Педагошки музеј, Београд 2011. [Stankov Lj., *Katarina Milovuk i ženski pokret u Srbiji*, Pedagoški muzej, Beograd 2011]

Стојаковић Г., *Милица Томић – феминистичко наслеђе које траје*, Женско питање. Часопис Жена – Милица Томић, Музеј града Новог Сада, Нови Сад 2012, 17–37 [Stojaković G., *Milica Tomić – feminističko nasleđe koje traje*, Žensko pitanje. Časopis Žena – Milica Tomić, Muzej grada Novog Sada, Novi Sad 2012, 17–37]

Столић А., *Између интернационализма и национализма. Српкиње на конгресима организација Међународног женског покрета до Првог светског рата*, Историјски часопис LXVII (2018) 321–339. [Stolić A., *Između internacionalizma i nacionalizma. Srпкиnje na kongresima organizacija Međunarodnog ženskog pokreta do Prvog svetskog rata*, Istorijски часопис LXVII (2018) 321–339]

Столић А., *Ратни доприноси жена и послератна борба за женско право гласа у Србији (Краљевини СХС), 1918–1921*, Крај великог рата: војне операције и мировни уговори, Историјски институт, Институт за стратегијска истраживања, Београд 2020, 285–298.

Столић А., *Сестре Српкиње. Појава покрета за еманципацију жена и феминизма у Краљевини Србији*, Еволута, Београд 2015. [Stolić A., *Sestre Srпкиnje. Pojava pokreta za etancipaciju žena i feminizma u Kraljevini Srbiji*, Evoluta, Beograd 2015]

Српкиње у служби отаџбини и народу за време балканских ратова 1912 и 1913 г. као и за време светског рата од 1914–1920, Женска секција ФИДАКА, Београд 1933. [Srпкиnje u službi otadžbini i narodu za vreme balkanskih ratova 1912 i 1913 g. kao i za vreme svetskog rata 1914–1920, Ženska sekcija FIDAKA, Beograd 1933]

Чалић М.-Ж., *Историја Југославије у 20. веку*, Клио, Београд 2013. [Čalić Ž. M., *Istorija Jugoslavije u 20. veku*, Klio, Beograd 2013]

Ana Stolić

**WAR AND THE QUESTION OF HERITAGE
OF THE SERBIAN NATIONAL WOMEN'S UNION
AT THE FOUNDING CONGRESS OF THE NATIONAL WOMEN'S UNION
OF SERBS, CROATS AND SLOVENES IN 1919**

Summary

The activity of representatives of the Serbian National Women's Union in the decade before the start of the Balkan Wars and the First World War, during and just after the wars, had a decisive influence at the time of establishment of the National Women's Union of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes in September 1919. This organisation united the "civic" part of the female movement in the new state – the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. Relying on multiple legitimacies of the state – victors in the war, sacrifices and suffering of the people, great contributions of women from Serbia to the war victory, and the long tradition of pre-war organisation of women in the Kingdom of Serbia, the leading representatives of the Serbian Union had a decisive role in shaping and formulating the name of the organisation, its agenda and objectives, structure and governance. The pre-war experiences of the organisation, humanitarian and feminist capacity of the Serbian Union, and the war contributions of women from Serbia were transformed after the war into political and social capital. The three-day Founding Congress of the National Women's Union of Serbs, Croats and Slovenes gathered female representatives of fifty women's associations from the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes. It conveyed multifaceted messages which incorporated all current political, economic, humanitarian, cultural and social aspects of life in the new community. The female organisation reflected, like in a mirror, the key political, national and social issues, different interests and policies of remembrance of the only recently ended war conflict. The rhetoric of Yugoslavism at the Founding Congress contained all elements of the current public discourse of the ideology of Yugoslavism, but was also deeply gender-based. The precedence of the Serbian side in the establishment of the organisation introduced a new hierarchy within female "civic" activism, apart from those already existing in Yugoslav society: gender, social, legal and political. Particularly interesting in this context is how the contributions of women during the war were hierarchised within the organisation according to war merits and sacrifices from the national perspective. The Congress participants were unanimous in terms of the prospects of their tasks, which were defined from the female perspective of providing aid to all the vulnerable in the war-ravaged country. Consent was also reached in respect of the general great contributions of women to war efforts. The successful speeches of some women about the need to abolish the unequal position of women in the emancipatory feminist discourse were secondary at the Founding Congress.

Чланак примљен: 17. 03. 2020.

Чланак коначно прихваћен за објављивање: 17. 07. 2020.